

КРИТИЧНІ ПОГЛЯДИ ПРАВОСЛАВНОЇ ТЕОЛОГІЇ
НА КАТОЛИЦЬКЕ ВЧЕННЯ *FILIOQUE*

К. М. Бублик, асистент
kostyabublik@gmail.com

Анотація. Проаналізовано погляди православної теології на католицьке вчення *Filioque*. Сучасна православна богословська думка наголошує, що на прикладі *Filioque* можна побачити різницю у розумінні тріадології між західною та східною богословськими традиціями.

Ключові слова: *теологія, тріадологія, особистість, природа, індивід.*

Повернення православної теології у ХХ ст. до витоків – вчення східних отців церкви – було тісно пов'язане з процесом подолання впливу католицької та протестантської теологічних систем. Саме тому, сучасні православні богослови достатньо часто розкривають теологію східної християнської традиції через критику теологічних поглядів інших християнських течій, особливо католицизму. Так, завдяки католицькому вченню *Filioque* православні богослови розкрили різницю у розумінні понять «природа» і «особистість» між католицькою та православною теологією.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Серед православних богословів, філософів та мислителів, які у своїх працях піднімали проблему *Filioque*, можна виокремити С. Верховського, В. Лоського, О. Клемана, А. Кураєва, В. Лур'є, І. Мейєндорфа, Л. Успенського та інших.

Мета дослідження – окреслити критичні погляди православної теологічної думки щодо католицького вчення *Filioque*.

Виклад основного матеріалу. *Filioque*, що є вставкою до Символу Віри, стверджує, що третя Іпостась Трійці, Святий Дух, сходить як від Отця, так і від Сина. Символ Віри з *Filioque* з VI ст. починають використовувати в Іспанії для відстоювання божественного статусу Христа в очах готів-аріан. Незважаючи на достатньо довгу історію суперечок у самій Західній Церкві щодо питання про сходження Святого Духа від Сина, з XI ст. *Filioque* стає єдиним вірним вченням для католицького богослов'я.

У світлі вчення *Filioque* стає зрозумілою головна відмінність між тріадологіями католицизму і православ'я, яка полягає у різному розумінні співвідношення між іпостасю, що вказує на особистісне буття, та сутністю, що позначає безособистісне буття, тобто природу. Один із отців-каппадокійців – Василь Великий – писав: «Яке поняття отримав ти щодо розрізнення сутності та іпостасі в нас, перенеси його в божественні догмати – і не матимеш гриха» [4, с. 82].

Так, на думку православного дослідника дияк. А. Кураєва, *Filioque* стало закономірним результатом побудов латинського богослов'я, де Особистості є відносинами, що виникають у безособистісній природі. Якщо особистість тільки виникає у відносинах, то буттю особистості передують буття деякої безособистісної духовно-розумної природи. Суб'єктом особистісного відношення стає безособистісна субстанція, природа. І це, за його висловом, є філософською квінтесенцією пантеїзму. Православна ж богословська думка відмовилася від розуміння Бога як «простої сутності», що характерно для західного богослов'я, і висунула концепцію Бога-Особистості, Який перевищує власну сутність [9].

Зауважимо, що передумови вчення *Filioque* ми знаходимо у авторитетного Західного отця Церкви – блаженного Августина. Як пише церковний дослідник Б. Хегглунд, «Августин стверджує, що в любові закладено відношення між тим, хто любить, і предметом любові. Тим самим відношення між трьома величинами таке: той, хто любить («*amans*»), те, що люблять («*quod amatur*») і любов («*amor*»). Відповідні стосунки існують в Божестві між Отцем, Сином і Духом» [11, с. 66].

Крім того, *Filioque* розкриває ще одне твердження, що безособистісна природа Трійці передують особистісному буттю Її Лиць. Ще авторитетний отець Західної Церкви Боецій вказував, що «основою особистості є природа» [1, с. 171].

Православна думка бачить у вченні *Filioque* передумови для розколу Троїчної єдності. Исходження Духу і від Отця і від Сина передбачає, що дві останні Особи Божества мають однакові властивості, властиві лише Їм, але не Третій Особі.

Богослов'я *Filioque* пропонує розглядати відношення Особистостей і божественної природи в Трійці за допомогою питання «як?», що передбачає дроблення природи. Отець володіє божественною природою так, у такій повноті, що може сам (без участі інших Осіб) давати буття іншим Особистостям. Син теж володіє божественною природою так, що може давати буття іншим носіям цієї самої природи, але вже не самостійно, а лише з підтримкою Отця (як спільного Джерела для буття Духа). Дух же не може використовувати свою божественну природу так, щоб бути причиною буття іншої Іпостасі. Якщо три особистості по різному володіють можливостями однієї і тієї самої природи, в різній повноті, то вони не зовсім єдиносущні. Це означає, що єдина природа все ж розколота між ними. І тоді або відносини між Особистостям Трійці подібні відносини трьох людських особистостей – і це три різні боги, політеїзм. Або ж ми зберігаємо єдиносущність Отця і Сина, але відмовляємо в Божественності Духу.

Зазначимо, що розрізнення природи, індивідуальної характеристики та іпостасі відіграє значну роль в осмисленні православного неприйняття *Filioque*. У разі прийняття якоїсь змістовної властивості як характеристики, що притаманна не тільки даній особистості, а й іншій, ми маємо вийти за межі «іменування» і розглядати вже змістовні характеристики, які можуть відноситися до загальної для цих особистостей природи. Проте, якщо певна властивість належить лише до цієї безлічі, при цьому не властива

іншим носіям цієї самої природи, то мова йде про характеристику індивідуальності. Це свідчить про нецілковиту «єдиносущність» даних індивідуальностей в реальному своєму бутті. Звідси випливає, що вони єдиносущні в абстракції або в потенції, а в реальності ряд природних рис проявляється в цих особистостях по-різному, різною мірою, що свідчить про певну міру неповноти.

Це дало для православного богослов'я підстави стверджувати, що католицьке вчення *Filioque* «розрубує» Трійцю, тобто дане догматичне положення ділить Трійцю на дві групи: повністю Єдиних Отця і Сина, з одного боку, з іншого – протиставляє Їм Духа, що не володіє всіма тими властивостями природи, які мають перші дві Особи Трійці. Таким чином, Трійця перетворюється у Божественну Двійцю, до Якої додається ще один напівбог. За влучним висловом філософа та історика Л. Карсавіна, Дух «визнаний іпостассю другого порядку» [7, с. 186].

В особистісні характеристики Трійці вчення *Filioque* внесло індивідуалізуючу властивість – «бути «Ізводителем» Духа», яку мають як Отець, так і Син, але її немає у Духа. Властивість, що повторюється, є індивідуальною характеристикою, а не найменуванням. Коли ж мова йде про індивідуальну характеристику, то виникає питання щодо неповноти володіння природою. На думку латинських богословів, «ізолювати Дух» є властивістю божественної природи, але тоді даної сутнісної риси позбавляється Сам Дух, і це вводить в Троїчне буття ієрархічність і заперечує єдиносущність Лиць. З точки зору східного богослов'я, збереження єдності Трійці потребує визнання тези, не сумісної з вченням *Filioque*: те, що є загальним для Двох, є загальним і для Трьох. В іншому випадку, логічним висновком з *Filioque* стане заперечення Божественності Духа, з яким ні католицькі, ні православні богослови не можуть погодитися.

Вчення *Filioque* своїм твердженням про те, що Особистість Духа виходить від безособової природи, спільної для Отця і Сина, «надало Духу характер майже безособової пасивності» [12, с. 85], неповноправної особи, а по суті – «прошарку» між Отцем і Сином [8, с. 164]. У православній традиції стверджується, що, за висловом богослова С. Булгакова, «Отець наділяє Сина Своєю природою, а не вона наділяється через Отця і Сина як якась безособова субстанція, в якій лише виникають іпостасі» [3, с. 116].

Католицтво ставить безлику субстанцію вище за живу особистість. Ось чому богослов В. Лоський підкреслював, що через *Filioque* Бог філософів і вчених зайняв місце Бога живого [14, с. 46].

Саме у питанні: «що первинне – особистість чи природа?» – полягає одна із головних розбіжностей між східною та західною богословськими системами. Як пише С. Булгаков, католицьке богослов'я виходить із сутності, з певного безликого «воно», *unum*, і в цьому воно імперсоналістичне. Особистість у Божестві, саме три іпостасі, виникає в даній сутності, як сукупність іманентних божественних стосунків, як модус, і отже, не становить первісного, абсолютного початку. Божество у цьому розумінні є щось,

quaedam res, якесь «воно», в якому в різних напрямках виникають і перетинаються стосунки [3, с. 150, 156, 153].

Східні богослови саме у питанні первинності природної чи особистісної первинності опонували західним, заперечуючи філіоквістську догматику. Отець – не «причина» (*aitia*) Сина і Духа, а «заподіювач» (*aitios*). Не «що» (причина) стоїть біля витоків буття Осіб Сина і Духа, а «хто».

Зазначимо, що в історії православно-католицьких відносин до розділення церков (до 1054 р.) так і не було зроблено серйозних спроб вирішити суперечки у питанні *Filioque*, і в подальшому це питання у діалозі Східної та Західної Церков так і залишилося невирішеним. Щоправда, представник католицького богослов'я IX ст. Іоанн Скот Еріугена, який добре знав східне богослов'я, будучи вірним сином Західної Церкви, не вважав за потрібне переглядати вчення *Filioque*, проте висловлював надію, що отці, які внесли цей додаток в Символ Віри, змогли б цілком розумно обґрунтувати дане нововведення. «Може бути, вони і були запрошені, а тільки нам не вдалося зустріти їх» – каже Еріугена, засвідчуючи тим самим, що доводи Августина та його учнів на користь *Filioque*, – як пише історик О. Бриліантов, – він не зміг визнати задовільними з точки зору тих вимог до богословської роботи, які висувало класичне грецьке богослов'я [2, с. 279].

Проте відзначимо, що сучасна католицька думка робить спроби вийти за межі традиції томізму і звернутися до розуміння особистості, притаманного східній патристиці. Так, «оригінальність каппадокійців, – як зауважує Карл Ранер, – полягала в тому, що остаточно онтологічне твердження про Бога слід шукати не в єдиному Бозі, але в Отці, тобто в Особистості» [6, с. 278]. Разом з тим, у 1982 р., у результаті роботи Змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між Римо-Католицькою Церквою та Православною Церквою, було прийнято текст, згідно з яким, католицька сторона погодилася з правотою традиційної для православних формули, що Дух походить від Отця як Єдиного Джерела в Трійці. Даний текст був повторений в 1996 р. в офіційному роз'ясненні, яке дала Папська рада по сприянню єдності християн за розпорядженням римського понтифіка [5, с. 145].

Незважаючи на наведені спроби зближення, східна (православна) і західна (католицька) традиція через *Filioque* мають принципово різне розуміння ряду богословських термінів, серед яких – різний погляд на поняття «особистість». Це підтверджує і О. Лосєв, який з приводу відмінностей між католицизмом і православ'ям писав так: «я наполягаю, що всі вони мають своєю підставою *Filioque*» [10, с. 866]. У свою чергу, деякі представники православного богослов'я робили з філіоквістського вчення радикальні висновки. Наприклад, В. Лоський у своїх лекціях всі хвороби західного суспільства і всі особливості католицизму розуміє як наслідки *Filioque*, проте вже його учень, французький богослов О. Клеман, бачить в цьому «блискучу систематизацію, яка абсолютно не витримує кропіткого і ретельного іспиту історії» [13, с. 82].

Висновки. Отже, критикуючи католицьке вчення *Filioque*, православна думка акцентувала на відношенні понять «природа» (сутність) та

«іпостась» (особистість). Католицька теологія вважає, що безособистісна божественна природа передує виникненню особистості. Православна, навпаки, вважає, що саме особистість є початком безособистісної природи. Вчення *Filioque*, згідно з поглядами православних богословів, порушує єдиноначальність в Трійці і позбавляє Дух божественного статусу.

Список літератури

1. Бозцій. Утешение философией и другие трактаты / Бозций. – М. : Наука, 1990. – 416 с.
2. Бриллиантов А. И. Влияние восточного богословия на западное в произведениях Иоанна Скота Эригены / А. И. Бриллиантов. – М. : Мартис, 1998. – 446 с.
3. Булгаков С. Н. Труды о Троичности / С. Н. Булгаков. – М. : ОГИ, 2001. – 330 с.
4. Василий Великий. Творения : в 3 т. / Василий Великий. – СПб. : типография П. Сойкина, 1911. – Т.1. – 624 с.
5. Греческая и латинская традиции об исхождении Святого Духа // Страницы. Журнал Библейско-богословского Института св. апостола Андрея. – 1996. – № 1. – С. 114–158.
6. Зизиулас Иоанн. Общение и инаковость / Иоанн Зизиулас ; [пер. с англ. М. Толстолуженко, Л. Колкер]. – М. : ББИ, 2012. – 407 с.
7. Карсавин Л. П. Сочинения. / Л. П. Карсавин – М. : Раритет, 1993. – 496 с.
8. Кураев А. диак. Вызов экуменизма / диакон Андрей Кураев. – М. : Издательский Совет Русской Православной Церкви, 2003. – 384 с.
9. Кураев А. диак. Христианская мысль перед тайной личности / диакон Андрей Кураев // Христианская философия и пантеизм. – М. : Подворье Троице-Сергиевой Лавры, 1997. – С. 14–40.
10. Лосев А. Ф. История античной философии в конспективном изложении / А. Ф. Лосев. – М. : ЧеРо, 1998. – 192 с.
11. Хегглунд Б. История теологии / Бенгт Хегглунд ; пер. со швед. В. Володин. – СПб. : Светоч, 2011. – 370 с.
12. Clement O. La révolte de l'esprit : repères pour la situation spirituelle d'aujourd'hui / Olivier Clément. – Paris : Stock, 1979. – 439 p.
13. Clement O. Orient-Occident: Deux passeurs, Vladimir Lossky et Paul Evdokimov / Olivier Clément. – Genève : Labor et Fides, 1985. – 212 p.
14. Lossky V. The procession of Holy Spirit in the orthodox theology // In the Image and Likeness of God / Vladimir Lossky. – New York : SVS Press: Crestwood, 1976. – P. 71–96.

КРИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД ПРАВОСЛАВНОЙ ТЕОЛОГИИ НА КАТОЛИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ *FILIOQUE*

К. М. Бублик

Аннотация. Проанализированы взгляды православной теологии на католическое учение *Filioque*. Современная православная богословская мысль отмечает, что на примере *Filioque* можно увидеть разницу в понимании триадологии между западной и восточной богословскими традициями.

Ключевые слова: теология, триадология, личность, природа, индивид.

ORTHODOX THEOLOGY'S CRITICAL VIEWS ON THE CATHOLIC DOCTRINE OF THE *FILIOQUE*

C. Bublyk

Annotation. *The views of Orthodox Theology at the Catholic teaching of Filioque are analyzed. Modern Orthodox theological thought emphasized that the example of Filioque can demonstrate the difference in understanding of Sacred Trinity between Western and Eastern theological traditions.*

Key words: *theology, Sacred Trinity, personality, nature, individuality.*

УДК 130.2

РЕЛІГІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ю. Д. Генсіцький, аспірант *
Ю. М. Шевченко, аспірант **
yuraletter@gmail.com

Анотація. *З другої половини ХХ ст. розпочалися глобальні процеси культурної трансформації суспільства: перехід від індустріальної до інформаційної фази організації системи суспільних відносин. Нині людство перебуває на стадії становлення глобального інформаційного простору, формування суспільства цивілізаційних змін, революційною ознакою якого є використання інформації як визначального фактора в становленні релігійного світогляду особистості.*

Ключові слова: *релігія, інформаційні технології, культура, інформаційне суспільство, індивід.*

Основою функціонування суспільства стала розгалужена інформаційна структура, сформована за принципами виробництва, опрацювання, збереження, трансформації та використання інформації. Потужний вплив інформаційних технологій на сферу релігійних відносин став причиною дезінтеграції культурної ідентичності індивіда. З'явилися нові критерії оцінки суспільних відносин, які характеризуються відносинами щодо виробництва, передачі та використання інформації.

На рубежі ХХ–ХХІ століть у всьому світі спостерігається надзвичайний інтерес до релігії, містики, чудес а також масова, хоча й вельми поверхнева обізнаність у вченнях, які впродовж тисячоліть вважалися езоте-

---

* Науковий керівник – доктор філософських наук, професор В. С. Лук'янець

**Науковий керівник – доктор філософських наук, професор А. М. Черній

© Ю. Д. Генсіцький, Ю. М. Шевченко, 2015